

KAMIL ADAMCZAK

GROBOWCE KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH
W UJĘCIU POLSKIEJ ARCHEOLOGII NEOLITUTOMBS OF THE FUNNELBEAKER CULTURE FROM THE PERSPECTIVE
OF POLISH NEOLITHIC ARCHAEOLOGY

Some papers contained in a book *Idea megalityczna w obrzędku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych* (*The Megalithic Idea in Funeral Rites of the Funnelbeaker Culture*), edited by Jerzy Libera and Krzysztof Tunia, Lublin-Kraków 2006, are the subject of reflections. The author critically assesses the conception of research on the long barrows which dominates the book. In conclusion, he postulates broadening of researches on the megalithic idea by new approaches (inter alia from the point of view of landscape archaeology), which can give new meanings and understanding of tombs and Neolithic communities in the Polish lands.

KEY WORDS: the megalithic idea, monumental tombs, the Neolithic, the Funnelbeaker culture (TRB)

W 2008 roku na rynku wydawniczym ukazała się książka zatytułowana *Idea megalityczna w obrzędku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych* (Lublin – Kraków 2006), opracowanie zbiorowe pod redakcją Jerzego Libery i Krzysztofa Tuni. Wzbudziła ona duże zainteresowanie wśród specjalistów zajmujących się neolitem, czego potwierdzeniem są zamieszczone oraz przygotowywane do druku kolejne omówienia i recenzje, także w poprzednim tomie „Przeglądu Archeologicznego” (Furmanek 2008; Kulczycka-Leciejewiczowa 2008; Bakker 2009). Dołączając do opinii wyrażających uznanie dla publikacji materiałów poszerzających naszą wiedzę o kolejnych obiektach grobowych kultury pucharów lejkowatych (dalej: KPL), chciałbym włączyć się do dyskusji i podzielić spostrzeżeniami, do jakich skłania lektura *Idei megalitycznej...* i zamieszczonych tam niektórych artykułów. Zawarte w książ-

ce materiały, różnorodne i przygotowane przez uznanych badaczy KPL, dają możliwość spojrzenia na stan badań nad sygnalizowanym w tytule zagadnieniem, niemniej mogą być potraktowane w sposób szeroki. Z jednej strony odniosę się do zawartych w artykułach kwestii szczegółowych, jakie zwróciły moją uwagę. Z drugiej, spróbuję skomentować całą publikację, którą traktuję jako przykład pozwalający spojrzeć na problemy polskiej archeologii neolitu i nie tylko tej epoki.

Kilka słów na temat struktury książki i kontekstu jej powstania. Tom złożony jest z 28 artykułów, z których większość prezentowana była na międzynarodowej konferencji zorganizowanej w Igołomi pod Krakowem w początku grudnia 2002 roku przez Instytut Archeologii i Etnologii PAN – Oddział w Krakowie i Instytut Archeologii UMCS w Lublinie. Redakcja nie podzieliła ich na grupy, jednak

w układzie widoczny jest klucz, jakim kierowano się, decydując o kolejności tekstów. Pierwszych 13 artykułów porusza kwestie ogólne. Mieszczą się tu studia dotyczące aspektów idei megalitycznej i grobowców, a zwłaszcza ich omówienia w ujęciach regionalnych. Pozostałe 15 artykułów prezentuje wyniki badań wykopaliskowych pojedynczych grobowców i cmentarzysk odkrytych na obszarze grupy południowo-wschodniej KPL. Poza tym znalazły się tu obiekty znane od lat, a ich nowe opracowania związane są z potrzebą uporządkowania lub uzupełnienia wiedzy na ich temat (np. cmentarzysko z Łącka na Kujawach czy grobowiec z Rybna na Mazowszu). Przedstawione tu uwagi dyskusyjne dotyczyć będą tylko pierwszej „grupy” artykułów.

Trzeba wyrazić uznanie Organizatorom konferencji, którym udało się zaprosić znakomitą większość polskich badaczy KPL i umieścić ich wypowiedzi w jednym tomie. Dzięki temu czytelnik ma możliwość skonfrontowania stanu badań w poszczególnych regionach, a przeważająca liczba tekstów poświęconych obiektom z południowo-wschodniej Polski pozwala wyrobić sobie zdanie o specyfice i znaczeniu tego obszaru w tradycjach wznoszenia imponujących konstrukcji w neolicie. Nie można także pominąć starannego przygotowania publikacji do druku (348 stron, twarda oprawa, dokładna korekta, bogato zilustrowane teksty – 225 rycin i 13 tabel). Efektowności całości wydania dopełnia okładka wg projektu Amadeusza Targońskiego, na której ikona megalityzmu – budowla *Stonehenge* – góruje nad „otwartym” grobowcem kujawskim z Rybna.

Jak wspomniano na początku, książka jest rezultatem konferencji z 2002 roku i wywołanej przez nią dyskusji nad problematyką idei megalitycznej w dorzeczach Odry i Wisły. Z krótkiej noty redakcyjnej, będącej wprowadzeniem do tomu, nie wynika, że Organizatorzy celowo wybrali datę sympozjum przypadającą 50 lat od wydania dzieła Waldemara Chmielewskiego *Zagadnienie grobowców kujawskich w świetle ostatnich badań* (1952). Znaczenie tej wybitnej pracy w dotychczasowym dorobku archeologii polskiej w dziedzinie badań megalitów pomija zupełnym milczeniem Janusz Kruk w artykule otwierającym książkę. To jeden z przykładów, jak łatwo zapominamy o własnych osiągnięciach i godnych uwagi tradycjach badań. Profesor Chmielewski nie był również gościem konferencji. Jego monografia usystematyzowała wiedzę opartą na ówczesnym korpusie danych z Kujaw i terenów są-

siednich, dała interesującą propozycję interpretacji całości zjawiska oraz zaproponowała nowoczesną, jak na tamte czasy, metodykę badań grobowców kujawskich i obiektów im podobnych. Tylko w niewielkich artykułach (zwłaszcza M. Rybicka, s. 67) zaakcentowano tę, najważniejszą do tej pory pozycję w historii badań długich grobowców na ziemiach polskich. W słowie wstępnym Redaktorzy nie odnosili się do niej, chociaż zakres tematyki wynikający z tytułu konferencji, a zarazem omawianej publikacji, kładzie nacisk na ten sam aspekt budowli megalitycznych co książka W. Chmielewskiego. Wszystko to wskazuje, że o niej zapomniano, co budzi zdziwienie.

Większość artykułów ukazuje różnorodność form grobów i realizacji pochówków. Zapewne nie było to intencją Pomysłodawców konferencji, ale ramy, w jakich ujęto problematykę idei megalitycznej, wyraźnie wskazują na kontynuację koncepcji badań obecnych w naszej literaturze od czasów rozprawy habilitacyjnej Leona Kozłowskiego (1921) i szkoły kulturowo-historycznej. To reperkusja wieloletniego braku zainteresowania obrządkiem pogrzebowym i rytuałem społeczności KPL w zachodniej Małopolsce, co pokazała konferencja poświęcona podsumowaniu wyników badań archeologicznych na tym obszarze zorganizowana dziesięć lat wcześniej, czyli w 1992 r. w Igołomi (Tunia red. 1997; Burchard 1997; Lech 1997, 524-527). Tradycyjne traktowanie megalitów KPL jako grobowców na początku XXI stulecia na pewno już nie wystarcza. Dostrzega to zjawisko Jacek Wierzbicki, co – w moim przekonaniu – sprowokowało go do zatytułowania własnego artykułu w przekornej formie retorycznego pytania: *Megality kultury pucharów lejkowatych – czy tylko grobowce?* (s. 87-101). Chociaż umieszczono go w środku tomu, zamiast na jego początku, tekst ten może być dobrym punktem wyjścia do dalszych rozważań tematu i moich uwag.

Jacek Wierzbicki jest doświadczonym badaczem megalitów i megalityzmu KPL. Na tej problematyce badań koncentruje się od ponad dwudziestu lat. Swego czasu wysunął interesującą propozycję pozagrobowego interpretowania tych budowli w grupie łupawskiej KPL (Wierzbicki 1999, 190-208). Wątpliwość zawartą w drugiej części tytułu traktować więc można również jako ocenę polskiej tradycji badawczej, którą niegdyś Lech Czerniak podsumował jako „...opracowania o profilu źródłoznawczym” (1994, 129). Znajomość szerokiej literatury poświę-

conej idei megalitycznej i megalitom na obszarze Europy Zachodniej pozwala J. Wierzbickiemu przeciwstawić się takiemu jednoznaczemu traktowaniu grobowców. Alternatywne koncepcje interpretowania grobowców rozwijane są co najmniej od 30 lat. Autor wykorzystuje te osiągnięcia i poddaje pod dyskusję znaczenia, jakie mogły one nieść dla społeczności pradziejowych, analizując najczęściej nadawane im funkcje: grobową, sakralną, organizacji przestrzeni, komunikacyjną, alimentacyjną i kulturotwórczą. Funeralne przeznaczenie obiektów, eksponowane przez określenie grobowce, nie musiało mieć podstawowego i uniwersalnego znaczenia. Megality były istotnymi punktami w krajobrazach artykułowanych przez społeczności neolityczne, miejscami odniesienia i organizacji świata. Wyznaczały kierunki marszrut oraz wskazywały na dogodne szlaki przepraw. Mogły także sygnalizować rozsczerzenie poszczególnych grup do określonego terytorium poprzez kult przodków oraz być wyrazem zmian kulturowych i cywilizacyjnych (np. wprowadzenie rolnictwa). Wszystkie lub niektóre znaczenia mogły być na stałe przypisane poszczególnym obiektom, mogły także zmieniać się w czasie, a ich hierarchia uzależniona była od różnych okoliczności. Badacz odchodzi zatem od modelu studiów, w których wyosabnia się obiekty i włącza się je w łańcuch porównań i analogii. Jak przekonuje czytelników, ich istota może być pełniej wyrażona/uchwycona przez ukazanie w wielu kontekstach.

Inaczej do problematyki monumentalnych grobowców podchodzi Janusz Kruk. W swoim artykule zwraca uwagę na tradycyjne problemy badawcze, związane z tego typu obiektami: klasyfikacji, genezy, technik wznoszenia oraz sztuki rejestrowanej na budowach wielkokamiennych. Poza polem zainteresowań Autora pozostały kwestie zapisanej w megalitach artykulacji świata wspólnot KPL i cała szeroka tematyka badań dotyczących tej sfery, prowadzona przez archeologię postprocesualną, momentami tylko sygnalizowana. Nieco więcej miejsca Autor poświęca najnowszym odkryciom w grupie południowo-wschodniej KPL, zwłaszcza unikatowemu stanowisku w Słonowicach. Redakcja umieściła omawiany tekst tuż za słowem wstępnym, sugerując treść artykułu – *Megality w neolicie europejskim (krótki przegląd zagadnień)* – jako „właściwe” wprowadzenie w tematykę tomu. Jeżeli spojrzeć na całość archeologii europejskiego neolitu, a takim było zamierzenie Autora, to brakuje kwestii wykra-

czających poza same budowle, a skierowanych na interpretacje roli idei megalitycznej i znaczeń jej materialnych przejawów w całości zjawisk społeczno-kulturowych epoki, poruszonych przecież w dalej zamieszczonym, wyraźnie niedocenionym, gdyż wykraczającym poza tradycyjną archeologię modernistyczną artykule J. Wierzbickiego. Pytania, czy i jak megality zmieniały rzeczywistość wczesnorolniczej Europy, są równie często stawiane w literaturze przedmiotu (np. Tilley 1994; 2003; Whittle 1996; Thomas 1996; Bradley 1998).

Drugi w kolejności artykuł w omawianym tomie, *Grobowce quasimegalityczne w kulturze wczesnoagrarnej społeczności Wysoczyzny Kujawskiej: 4500-2000 przed. Chr. Uwagi o aktualnych problemach badawczych*, przygotował Aleksander Koško. Zaprezentowano w nim nowe dane i podsumowano stan badań nad problematyką „czarnoziemnego nurtu megalityzmu” KPL na Kujawach. Autor określa różnice (konstrukcyjne, chronologiczne) między grobowcami kujawskimi występującymi na obszarach słabo urodzajnych a obiektami quasimegalitycznymi ujawnianymi w kontekstach żyznych gleb wnętrza Wysoczyzny Kujawskiej. Tym sposobem ukazuje interesującą sytuację – społeczności KPL w tym regionie nie miały jednej formy realizacji idei megalitycznej. Autor nie rozwija tego wniosku, zaznacza jedynie na wstępie, że nasza wiedza na temat drugiego, czarnoziemnego modelu jest węższa ze względu na trudności i „zaniechania” identyfikacji tamtejszych quasimegalitów w trakcie badań powierzchniowych i wykopaliskowych.

Jak się wydaje, owe „zaniechania” identyfikacji quasimegalitów KPL dotyczą także braku podejmowania prób odniesienia kujawskich przykładów do podobnych struktur na innych obszarach Niżu. W tym miejscu zwrócę uwagę na cmentarzysko KPL w miejscowości Małe Czyste, na sąsiedniej ziemi chełmińskiej (Gurtowski 1987; Kukawka, Wawrzykowska 1990). Odkryto tam trzy groby, których układ przestrzenny wskazuje, że są one jednoczasowym założeniem. Przy budowie wszystkich jam grobowych wykorzystano małe kamienie, a z wypełniska jednego z grobów pozyskano fragmenty polepy z odciśkami dranic. Świadczy to o istnieniu konstrukcji, której forma mogła mieć kształt grobowca (Kukawka, Wawrzykowska 1990, 41). Wszystkie przywołane szczegóły znajdują analogie na opisanym przez A. Koškę stanowisku 34 w Sławsku Dolnym. Zadookumentowano tam dobrze zachowany, „czarnoziem-

ny” quasimegalit zbudowany z otoczków, kryjący pięć grobów KPL (s. 23, 24). Porównywalne między wymienionymi cmentarzyskami są oznaczenia radiowęglowe (Małe Czyste – 4620±80 BP, Sławsko Dolne – 4790±80), a przede wszystkim zjawisko archaizacji zdobnictwa ceramiki (Kośko, s. 24; Kukawka, Wawrzykowska 1990, 44), która nawiązuje do wcześniejszych wzorców stylistyk wióreczek. Dwa różne mezoregiony osadnicze KPL, a podobny kontekst archeologiczny budowy grobowców bezkomorowych w późnym okresie idei megalitycznej. To – jak sądzę – dobry punkt wyjścia, aby głębiej przyjrzeć się quasimegalitom.

Warto również wskazać na to, że w ostatnim okresie poddano w wątpliwość „ekologiczną determinację” typów monumentalnych grobowców względem pokrycia glebowego i występowania surowców skalnych (Rzepecki 2004, 125). Zniknięcie grobowców kujawskich z krajobrazu Równiny Inowrocławskiej związane jest z procesami dewastacji obiektów wielkokamiennych w XIX wieku, na atrakcyjnych pod względem rolniczym ziemiach zaboru pruskiego. Te same zjawiska odnotowano na ziemi chełmińskiej (artykuł S. Kukawki i in., s. 132) oraz na Pyrzycach (Wierzbiński 2006, 88). Z tych względów sytuacja zilustrowana na rycinie 1, która stanowi jedną z przesłanek w interpretacjach A. Kośki, przedstawia raczej stan rozpoznania archeologicznego niż rzeczywistość pradziejową. Chociaż dyskusja na ten temat nie jest zakończona, na co wskazują najnowsze studia poświęcone topografii występowania grobowców w rejonie Konina (Gorczyca 2005).

Zamieszczone w tomie studia dotyczące grupy południowo-wschodniej KPL to nie tylko nowe i znaczące odkrycia grobów, grobowców i cmentarzysk, zawarte w drugiej „części” publikacji. To również gruntowne opracowanie zespołów krzemienych z tego typu obiektów (artykuł Jerzego Libery i Anny Zakościelnej) oraz próba ustalenia periodyzacji całej jednostki mezoregionalnej (praca Piotra Włodarczaka).

Artykuł *Chronologia grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych w świetle dat radiowęglowych* P. Włodarczaka poświęcony jest szczegółowej analizie podstaw datowania oraz periodyzacji wymienionej jednostki kulturowej. Autor rozpatruje te zagadnienia w aspekcie dat ^{14}C z kluczowych stanowisk osadowych (prezentując je w kontekście materiałów ceramicznych) oraz na tle innych ugrupowań neolitu. Istotne znaczenie miały

powiązania społeczności z tego regionu z sąsiednimi grupami kulturowymi oraz wytworzenie się specyficznego modelu tradycji KPL, czerpiącego z wcześniejszego podłoża kulturowego. Odbiciem tych procesów jest poligenetyzm nurtów stylistycznych ceramiki w poszczególnych prowincjach grupy południowo-wschodniej, a więc zjawisko analogiczne do niżowych zespołów KPL. To ważna obserwacja Piotra Włodarczaka, która niewątpliwie wpłynie na dalsze studia nad podziałami czasowymi i przestrzennymi (i nie tylko) omawianej jednostki mezoregionalnej. W wyniku przeprowadzonych analiz wyznaczono tysiącletni okres trwania KPL w południowo-wschodniej Polsce (3900/3800-2900/2800 BC), który podzielono na cztery fazy (I-IV); z czego fazę III dodatkowo na okresy (III A, III B). Nie wiadomo, dlaczego i wbrew początkowej deklaracji Autor nie umieszcza monumentalnych grobowców w budowanym schemacie periodyzacyjnym, choć jak stwierdza na wstępie swojego tekstu, studia nad datowaniem radiowęglowym dają ku temu najlepsze podstawy. Nasuwa się w tym miejscu jeszcze jedna obserwacja, potwierdzona przez lekturę całości tomu. Mimo wielu lat badań na stanowiskach sepulkralnych KPL w południowo-wschodniej Polsce (zob. Tunia 1996), wciąż brak chronologicznego umiejscowienia monumentalnych grobowców w sekwencji rozwojowej i datowaniu absolutnym tej kultury w wymienionym mezoregionie osadniczym. Wydaje się, że omawiana książka była po temu właściwą okazją, z niewiadomych względów niewykorzystaną.

Z kolei wspomniany artykuł *Inwentarze krzemienne z grobów grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych* zawiera analizy zespołów krzemienych odkrytych w grobach KPL (na poziomie szkieletu); osobno potraktowano depozyty w obrębie założeń megalitycznych poza jamami grobowymi. Istotną częścią artykułu Jerzego Libery i Anny Zakościelnej są gruntownie przygotowane tabele: wszystkich obiektów sepulkralnych KPL z grupy południowo-wschodniej (tab. 1), krzemienych inwentarzy grobowych opracowanych pod względem typologicznym i surowcowym (tab. 2) i ich odniesienie do płci, wieku i miejsca odkrycia przy szkielecie (tab. 3). Zwłaszcza ostatnia tabela jest godna uwagi – to chyba pierwsze w polskiej literaturze takie zestawienie dla okresu neolitu. Dzięki temu zestawieniu Autorom udało się wyrwać wyroby krzemienne ze statycznego obrazu, jaki na-

rzuca klasyfikacja i włączyć je w krąg życia i śmierci społeczności KPL. Część zabytków nie wiązała się prawdopodobnie z praktykami sepulkralnymi. Dotyczy to mikrolitów oraz grocików trójkątnych, które w większości przypadków odkrywano w okolicach klatki piersiowej zmarłych. Jak piszą Autorzy, sugeruje to, „...że pochowani mogli być nimi ugodzeni lub ponieść od nich śmierć” (s. 161). Cechy typologiczne tych wyrobów wskazują na tradycje krzemieniarstwa społeczności kultury lubelsko-wołyńskiej oraz ugrupowań subneolitycznych. Te obserwacje wskazują na znaczną dynamikę świata społeczności wczesnorolniczych w tym okresie, uzasadniającą wznoszenie osiedli obronnych (por. Kruk, Milisauskas 1985; Piotrowska 1990, 218-219). Opracowanie omawianej serii okazów krzemiennych (88 wyrobów) dało możliwość uchwycenia prawidłowości co do typów wyrobów składanych zmarłym oraz surowców, z jakich je wykonywano. Ich wyniki porównano z cechami zabytków z osad. Stwierdzono niewielkie zainteresowanie krzemieniem czekoladowym dla celów gospodarczych wśród społeczności grupy południowo-wschodniej KPL. Z kolei surowiec ten odgrywał większą rolę w obrzędowości pogrzebowej związanej z ideą megalityczną. Ich obecność w grobach, jak podkreślają Autorzy, „...może mieć wymiar więzi kulturowej z obszarem grupy wschodniej” (s. 160), gdzie krzemień czekoladowy był chętnie wykorzystywany do wyrobu darów grobowych odkrywanych w grobowcach kujawskich (Młynarczyk 1982). W tym kontekście warto przypomnieć cenne studium Danuty Piotrowskiej (2000), wskazujące na rudymmentarny i powszechnie występujący związek krzemienia z ogniem oraz „długie trwanie” tej symboliki. Symboliczny wymiar krzemienia i wytworów z tego surowca wśród wspólnot KPL potwierdzają rejestrowane przypadki składów krzemiennych związanych z grobowcami. Autorzy artykułu wspominają o nich (s. 163), ale jest to niewątpliwie problem godny dalszych studiów, bardzo obiecujących w przyszłości, przy powiększeniu się liczby podobnych odkryć i dokładnym zadokumentowaniu danych świadczących o deponowaniu tego rodzaju zespołów.

Małgorzata Rybicka swój artykuł *Kilka uwag na temat chronologii i rozmieszczenia grobowców megalitycznych na kujawskich cmentarzyskach kultury pucharów lejkowatych* rozpoczyna od zarysowania historii badań. Główną jego treścią jest krytyczna analiza chronologiczna grobowców kujaw-

skich na podstawie datowań radiowęglowych, stratygrafii i analizy inwentarzy, a następnie cech konstrukcyjnych oraz ich lokalizacji na cmentarzyskach. W ich wyniku Autorka stawia dość pesymistyczną, ale trafną diagnozę: mimo wielu lat badań grobowców KPL na Kujawach, wiele kwestii wymaga szczegółowych studiów – od problemów podstawowych jak chronologia przez bardziej złożone zagadnienia dotyczące genezy, miejsca i roli grobowców w systemach osadniczym i społecznym, a także, dodać można, kultury symbolicznej.

Do tej tematyki nawiązał Seweryn Rzepecki, prezentując swój pogląd na pochodzenie grobowców KPL na terenie Polski. Za ich pierwowzory uznaje monumentalne konstrukcje ziemne z cmentarzysk typu Passy w Basenie Paryskim i Normandii. Należy w związku z tym przypomnieć, że już w 1970 roku Konrad Jażdżewski skłaniał się do przyjęcia odległej proveniencji grobowców bezkomorowych, jednak ich pojawienie się w dorzeczu Odry i Wisły łączył z pośredniczącą rolą terenu Skandynawii (Jażdżewski 1970a, 26, 36; 1970b, 67). Z kolei Seweryn Rzepecki rozprzestrzenianie się w środkowym neolicie tych budowli odnosi do ugrupowań późno- i postwstęgowych, i wiąże ze szlakiem kontaktów łączącym wiele europejskich regionów (grup) kulturowych na północ od Alp, Sudetów i Karpat. Kujawy miałyby być wschodnim zakończeniem tego rozległego szlaku przepływu ludności i idei; dlatego właśnie tam doszło do koncentracji monumentalnych grobowców. Poza tym konstrukcje te, w opinii Autora (s. 78), „...stanowiły element (...) który w sposób decydujący wpłynął na powstanie KPL” (por. też Rzepecki 2004). W świetle uwag na temat podstaw datowania grobowców kujawskich przedstawionych chociażby przez Małgorzatę Rybicką (por. powyżej), a 50 lat wcześniej sformułowanych przez Waldemara Chmielewskiego (1952, 35), wydaje się to wątpliwe.

Próbę nowej interpretacji grobowców kujawskich przedstawił Andrzej Pelisiak, chociaż na końcu artykułu się od niej odżegnuje stwierdzając, że konstruowany wywód to tylko zestaw postulatów do przyszłych badań (s. 113). Mimo to, warto się nad nim zatrzymać nieco dłużej, bo ta próba nowego spojrzenia na tak istotne obiekty wskazuje, jakimi ścieżkami chodzi polska archeologia neolitu. Artykuł *Grobowce megalityczne. Nowe możliwości interpretacji?* rozpoczyna się charakterystyką osadnictwa KPL w dorzeczu Grabi – organizacji osiedli oraz

pokazaniem wyników analizy wg metody „site catchment”. Są to rezultaty studiów Autora zawarte już w jego pracach doktorskiej i habilitacyjnej (Pelisiak 1991; 2003). Następnie przedstawiono charakterystykę grobowców kujawskich i ich cech konstrukcyjnych (obstaw kamiennych, komór grobowych, tak zwanych ognisk-śmietnisk oraz „kaplic”, warstw ziemi torfowej rejestrowanej w obrębie nasypów i rozrzutu materiałów zabytkowych). Na ile zasadne jest jednak porównywanie modelu „...siedlisk wykorzystywanych gospodarczo...” do modelu konstrukcji grobowców kujawskich, których *notabene* nie zlokalizowano do tej pory we wskazanym regionie? W opinii Autora mają to uzasadniać podobieństwa „...formalne zilustrowane prostym schematem” (s. 110). Przed bezkrytycznym posługiwaniem się tego typu modelami przestrzegali niegdyś Anna Pałubicka i Stanisław Tabaczyński. Jak słusznie pisali, niosą one „...niebezpieczeństwo dotyczące najważniejszych podstaw badań nad przeszłością społeczną – samej wizji świata i człowieka” (Pałubicka, Tabaczyński 1986, 130).

Dla Andrzeja Pelisiaka wizja ta ma jednoznaczny charakter. Społeczności KPL otaczający je krajobraz postrzegały przez pryzmat zajęć i potrzeb gospodarczych, a obraz takiego świata chciały utrwalić, budując imponujące grobowce¹. Skojarzenia, których Autor dopatruje się między organizacją osad w dorzeczu Grabi, terytorium eksploatowanego przez osadę a grobowcami kujawskimi, mają uzasadniać projektowanie „codzienności” gospodarczej i przełożenie jej na elementy składowe budowli grobowych. Wydaje się, że Autor zapomina, iż sytuacje przestrzenne, które opisuje (wykorzystując np. metodę „site catchment”), są modelami obciążonymi wieloma założeniami oraz wyobrażeniami dotyczącymi zachowań wspólnot pradziejowych (zob. Sherratt 1979, 199 i 200; Kobyliński 1986). Posługiwanie się nimi jako odzwierciedleniem dawnej rzeczywistości zakwalifikować można do realizmu poznawczego (Topolski 1997, 134, 139 i 140). Nie

przekonuje także przyjęte założenie Autora, że czynnikami modelującymi rzeczywistość pradziejowych społeczności były wyłącznie aktywność gospodarcza i techniczna. Wiąże się to z wartościami nie tyle wyznawanymi przez wspólnoty neolityczne, ale akceptowanymi „w kulturze badacza” (na ten temat zob. Kowalski 1994, 7-9; Thomas 1996, 6-8).

Nieporozumieniem jest postulowanie nowych badań wykopaliskowych, poszukujących materialnych pozostałości wspierających prezentowane interpretacje (s. 112 i 113), co dodatkowo potwierdza wyznawaną przez Autora postawę badawczą. Jak inaczej można rozumieć przypuszczenie, że wydobycie takich materialnych świadectw udowodni realność konstruowanego porządku świata. Jego uzasadnienie dotyczy raczej uzgodnień teoretycznych niż wykazania konkretnych znalezisk w obrębie grobowców. Przypomina się tu stwierdzenie, jakie Grahame Clark – twórca podejścia społeczno-gospodarczego w archeologii – poczynił przy obserwacji podobieństw przestrzennych, zachodzących między zróżnicowaniem gospodarki w pradziejach a środowiskiem przyrodniczym. Przy szerokim, antropologicznym rozumieniu pojęcia kultura, jako aparatu adaptacyjnego społeczności ludzkich do środowiska, głównie poprzez systemy gospodarcze, podobieństwa tych systemów powstają w podobnych warunkowaniach środowiskowych (Clark 1957, 28-30).

Kolejny artykuł – *Organizacja przestrzeni miejsc grzebalnych z grobowcami kujawskimi i jej symbolika* – w pewnym sensie nawiązuje do tekstu omówionego powyżej, ponieważ jest próbą interpretacji całości zjawiska budowy grobowców KPL na terytorium Polski. Jego Autorka – Renata Zych, analizuje pokaźną liczbę obiektów z Pomorza Środkowego i Zachodniego oraz Kujaw i ziemi chełmińskiej, poszukując powtarzalności cech w obrębie konstrukcji i w szerszym wymiarze przestrzennym. Dotyczą one: orientacji grobowców, położenia konstrukcji innego typu na obszarze cmentarzysk z grobowcami kujawskimi, lokalizacji materiału ruchomego, palenisk, pochówków w obrębie grobowca i innych obiektów w obrębie nasypu oraz położenia megalitów w terenie względem innych punktów osadniczych, ale nie wobec zobiektywizowanych elementów krajobrazu. W wyniku analiz stwierdzono zróżnicowanie reguł przestrzennych, co – jak sądzi Autorka – może świadczyć o dużej roli lokalnych tradycji we wznoszeniu grobowców kujawskich w poszczególnych regionach. W próbie inter-

¹ Podobnie Autor wypowiada się na temat innych obiektów o charakterze symbolicznym – całych naczyń ceramicznych KPL deponowanych w stawach i jeziorach. Znaleziska te miałyby potwierdzać założenie, że „...środowiska wodne odgrywały znaczącą rolę w gospodarce żywnościowej KPL” (s. 108; inne interpretacje zjawiska – por. Woźny 1996; Koch 1998).

pretacji znaczeń tych budowli założono, że istotnym aspektem jest ich monumentalizm oraz mechanizmy społeczne, jakie się za nim kryją. Idea, a właściwie „religia”, megalityczna nie miała w tym zakresie znaczenia, podobnie jak interakcje budowniczych długich kopców ze światem zewnętrznym. Megality są więc produktem procesów zachodzących w łonie społeczności ludzkich (jakby „religia megalityczna” miała do nich nie należeć! – por. MacKie 1977, 195-199). Istotna jest w tym względzie rola elit, których:

„Władza i moc (...) przejawiała się poprzez możliwość zmuszenia ludzi do wydatku takiej wielkiej energii ponieważ społeczeństwa prehistoryczne kierowały się tzw. zasadą ‘najmniejszego wysiłku’, tak jak dzisiejsze. Różnica polega tylko na tym, że dzisiaj poszukuje się ochrony wydawania energii w celu zmaksymalizowania profitów, podczas gdy w pradziejowym, egalitarnym społeczeństwie, ludzie używali tej zasady do zaspokojenia ich potrzeb minimalnych” (s. 124).

Pomijając wyraźne sprzeczności zawarte w takiej „argumentacji”, zwraca uwagę traktowanie społeczności KPL w kategoriach *homo oeconomicus*, być może przy pewnej roli koncepcji czerpanych z archeologii procesualnej, ale odbitych w krzywym zwierciadle. Nie można się zgodzić z proponowanymi interpretacjami, że monumentalna forma materializacji siły i autorytetu, do której dążyły ówczesne elity, podlegała zasadzie „najmniejszego wysiłku”. Społeczności KPL, kierując się nią konsekwentnie, nadawałyby grobom skromniejszą postać. Natomiast pomysł, że elity KPL mogły „zmuszać” współplemieńców do wznoszenia grobowców megalitycznych, przypomina dawno minione idee o takiej genezie piramid z czasów dominacji wulgarnego marksizmu-leninizmu. Ciekawy temat Autorka rozpatruje w istocie w oderwaniu od bogatego dorobku myśli archeologicznej w tego rodzaju analizach, poczynając od klasycznych prac archeologii procesualnej (Renfrew 1973a, 120-146; 1973b; Phillips 1973) poprzez szczególnie interesujące w tym aspekcie kierunek fenomenologii krajobrazu (Tilley 1994; 2003) oraz inne ważne prace (np. Thomas 1996). Sytuowanie monumentalnych budowli w przestrzeni geograficznej nierozzerwalnie łączy się z systemami znaczeń, mitami i kosmologią (Thomas 1996, 130). Grobowce postrzegane są jako dogodny materiał studiów nad dawnymi sposobami po-

strzegania i formowania dawnych krajobrazów, rozumianych jako kategoria kulturowa.

Jerzy Tomasz Bąbel swój artykuł – *Środki psychoaktywne w kulturach megalitycznych Europy Środkowej. Zarys problematyki* – określił jako pierwszą „...w fachowym archeologicznym piśmiennictwie polskim” publikację w całości dotyczącą „archeologii narkotyków” (s. 174). Autor rozpatruje mak i konopie znane ludzkości od neolitu, a służące do sporządzania środków psychoaktywnych. Opierając się na przesłankach archeologicznych, etnograficznych, ikonograficznych i paleobotanicznych, charakteryzuje ich działanie, sposoby wyrobu oraz okoliczności wykorzystywania. Odwołuje się przy tym do zjawisk znanych w kulturach cywilizacji antycznych, a nawet sięgając do współczesności. Za główne przesłanki świadczące o użytkowaniu substancji psychoaktywnych w kulturach „megalitycznych” uznaje flaszę z kryzą, łyżki i fajki oraz inne formy gliniane, tzw. piecyki, znane od początku neolitu. Funkcje naczyń i ich cechy wskazują, że służyły one do przygotowywania, przechowywania i użytkowania narkotyków. Autor podkreśla aspekty religijne i magiczne, w jaki wplecione było posługiwanie się nimi u wszystkich społeczności wczesnotradycyjnych. Poza tymi uwarunkowaniami nie można prawidłowo rozumieć zjawiska środków psychoaktywnych w pradziejach. Odkrywanie wymionych form ceramicznych w kontekstach grobowców megalitycznych oraz miejsc sprawowania obrzędów wskazuje na ich istotne znaczenie, jakie pełniły w tych okolicznościach. Ważne jest uzupełnienie tych uwag, że niemal na każdym stanowisku z fazy wióreckiej KPL odkrywano fragmenty flasz z kryzą, co może świadczyć o bardziej powszechnym stosowaniu środków psychoaktywnych. Niemniej Autorowi udało się zwrócić uwagę na pomijany – z nielicznymi wyjątkami (zob. Sherratt 1991; Rudgley 2002) – wymiar doświadczeń społeczności pradziejowych.

Artykuł J. Bąbla zaopatrzonej został w aneks Longiny Koziorowskiej dotyczący składu chemicznego pozostałości znajdujących się na przedmiotach neolitycznych z Ćmielowa i Złotej, określanych dotychczas jako tygle metalurgiczne. Na podstawie analiz fizyko-chemicznych zdecydowanie odrzucono powyższą interpretację. Ich trudne do ustalenia przeznaczenie musiało wiązać się z innymi czynnościami, być może z używaniem narkotyków, jak sugeruje dość przekonująco Autor artykułu.

Dwa inne artykuły mają podobny charakter, ponieważ prezentują bezkomorowe grobowce KPL w zasięgu regionalnym. Stanisław Kukawka, Jolanta Małecka-Kukawka i Bogusława Wawrzykowska omówili *Grobowce kujawskie na ziemi chełmińskiej*. Przedstawiono miejsca ich występowania i archiwalia, które wskazują na obecność co najmniej dwunastu tego typu konstrukcji w wymienionym regionie. Podkreślić warto, iż wiadomości o istnieniu tych grobowców znaleziono w źródłach archiwalnych z XIX stulecia. Z kolei Włodzimierz Wojciechowski i Piotr Cholewa charakteryzują *Grobowce kujawskie kultury pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku*. W zasadzie dotyczą one sześciu kopców położonych na jednym cmentarzysku u podnóża Sudetów. Zaprezentowano wstępne wyniki badań wykopaliskowych jednego obiektu. Niemniej jest to ważne odkrycie ostatnich lat, rozszerzające zjawisko budowania grobowców bezkomorowych typu kujawskiego w kierunku południowo-zachodnim.

Na zakończenie kilka uwag ogólnych. Książka nie ma jednolitego charakteru. Obok artykułów sprawozdawczych mieszczą się tu ujęcia aspektowe, monograficzne, problemowe oraz próby formułowania nowych interpretacji. Przede wszystkim trzeba podkreślić, że w jednym tomie zawarto wiele cennych odkryć z obszaru grupy południowo-wschodniej KPL, które nie były prezentowane dotąd w jednym miejscu. Z tego „bogactwa” nie wyłania się spójny obraz. Może dlatego, że w żadnym z tekstów nie podjęto problematyki monumentalnych grobowców w tym regionie w sposób kompleksowy. Zwraca uwagę marginesowe znaczenie dla autorów tomu obszernej książki Zygmunta Krzaka (1994), poświęconej megalitom europejskim. Ocena przyczyn tego faktu wykracza poza ramy tej dyskusji. Biorąc pod uwagę, że jednym z redaktorów książki jest Krzysztof Tunia, wielki niedosyt pozostawia brak próby podsumowania wspaniałych odkryć cmentarzysk KPL na lessach zachodniomałopolskich dokonanych przez tego badacza i zamieszczenie w książce jedynie skromnego „trzeciego sprawozdania” z prowadzonych prac.

Książka spełnia swoje zadanie, wyznaczone przez temat konferencji, pokazując przede wszystkim różnorodność realizacji pochówków i form grobów KPL związanych z ideą megalityczną. Lecz tym samym narzuca ograniczenia na rozumienie zagadnienia idei megalitycznej i megalitów do, używając słów Jacka Wierzbickiego, „...na pierwszy rzut oka

najważniejszego” (s. 88), ich aspektu funeralnego. Chociaż pojawiają się w niej warte odnotowania próby innego spojrzenia na megality: jak interpretacje zawarte w artykule Stanisława Iwaniszewskiego, wskazujące, że obrządek pogrzebowy i znaczenia monumentalnych konstrukcji powiązane były z ich rozumieniem astronomiczno-kalendarzowym. Prekursorem takich ujęć na ziemiach polskich był Zdzisław Kapica, wykonujący tego typu obliczenia dla nekropoli w Sarnowie (Kapica 1986, 100-102), ale i tak są one dalekim odbiciem prac anglosaskich (np. Thom 1967; North 1996). Nowe możliwości interpretacyjne proponuje również artykuł o środkach psychoaktywnych oraz studia nad inwentarzami krzemiennymi, które zazwyczaj traktowane są (niesłusznie) jako drugoplanowy składnik darów grobowych. Korzystanie z publikacji o tak znacznej objętości ułatwiłoby podzielenie artykułów na odrębnie zatytułowane grupy. Jednak przede wszystkim brakuje w niej obszerniejszego wstępu, potrzebnego podsumowania oraz indeksu. Publikowanie tego rodzaju książek bez indeksu jest nieporozumieniem, dowodem „długiego trwania” przyzwyczajenia z czasów PRL.

Dalsze badania i poszukiwanie znaczeń monumentalnych budowli muszą wyjść poza same obiekty. Pokazują to chociażby studia w nurcie „landscape archaeology” i fenomenologii krajobrazu. Nowe spojrzenie na neolit europejski w tych ostatnich wyszło właśnie od ponownego rozważania megalitów (zob. Tilley 1994; Bradley 1998), nadając nowy wymiar obiektom i kulturze wspólnot, które je wznosiły i włączały w swoje społeczne doświadczenia. Uwzględnienie tego podejścia rozszerzyłoby nasze rozumienie społeczności epoki kamienia i funkcji, jakie spełniały neolityczne grobowce na ziemiach polskich. Tego w dyskutowanej książce bardzo brakuje.

Wspomniane na początku półwiecze, które dzieli, a zarazem łączy konferencję „Idea megalityczna...” i dzieło Waldemara Chmielewskiego (1952), dawało ku temu dobrą okazję. Okres ten postrzegany jest jako szczególnie dla polskiej archeologii (zob. Kobusiewicz, Kurnatowski red. 2000; Lech red. 2007). A jak odzwierciedlił się on w problematyce badań polskich megalitów? W oparciu o te dwa, najistotniejsze wydarzenia w historii poznawania grobowców KPL można byłoby dokonać takiej oceny. Zwłaszcza że, jak informuje nas nota od Redakcji, u podstaw organizacji sympozjum leżała potrzeba

„...podsumowania dotychczasowej wiedzy” (s. 7). Tymczasem książka jako całość jest raczej zbiorem cennych odkryć i interpretacji, bez znajomości których nie będzie możliwe w przyszłości ani ujęcie całości megalityzmu, ani synteza KPL w dorzeczach Odry i Wisły. Brak w niej natomiast zapowiadanych szerszych prób podsumowania dotychczasowego stanu wiedzy i refleksji nad kierunkiem dalszych badań.

Książka z materiałami z konferencji *Idea megalityczna...* wzbudziła duże zainteresowanie. Nic dziwnego, skoro na konferencji podsumowującej stan badań archeologicznych w zachodniej Małopolsce, zorganizowanej w Igołomi dziesięć lat wcześniej, tematyka ta była zupełnie nieobecna (zob. Kaczanowska 1997, 112; Burchard 1997; Lech 1997, 527). Z tego punktu widzenia dyskutowane dzieło sygnalizuje istotną ewolucję zainteresowań w badaniach neolitu ziem polskich, zwłaszcza wspólnot KPL. Ówczesny postulat Jacka Lecha, wyrażony w podsumowaniu tej konferencji, aby nie ograniczać studiów:

„...do opisu formy grobu, zawartych w nim pochówków, ich wyposażenia i kończyć na ustaleniu przy-

należności kulturowej i chronologii odkryć” (Lech 1997, 527),

ale wzbogacić je o możliwości interpretacyjne oferowane przez archeologię procesualną i postprocesualną, nie został jednak, jak dotąd, zrealizowany. Pod tym względem bardziej zaawansowane studia prowadzone są od wielu lat na Niziu, w grupach wschodniej i łupawskiej KPL (np. Czerniak 1994; Wierzbicki 1999; 2006; Rzepecki 2004; Jankowska 2005).

W prezentowanej książce uderza słaba znajomość bogatej literatury zachodnioeuropejskiej związanej z badaniami podobnych obiektów, a wraz z nią niewielki wpływ występujących tam różnorodnych nurtów badań pradziejowej architektury funeralnej na polskie prace. Dzięki wspomniałym i często zaskakującym odkryciom w grupie południowo-wschodniej KPL zarysowują się duże możliwości studiów tym zakresie. Powinny one dać nowe spojrzenie na zagadnienia osadnictwa, kwestie społeczne i ideologiczne społeczności KPL, zwłaszcza po oczekiwanym opublikowaniu bardzo potrzebnej, szerszej pracy udostępniającej odkrycia i wyniki studiów prowadzonych od lat przez Krzysztofa Tunię, przede wszystkim na stanowisku w Słonowicach.

BIBLIOGRAFIA

- Bakker J.A.
2009 Recenzja pracy: Jerzy Libera and Krzysztof Tunia (eds.), *Idea megalityczna...*, *Lublin-Kraków 2006...*, „Archaeologia Polona”, t. 47 – w druku.
- Bradley R.
1998 *The Significance of Monuments. On the shaping of human experience in Neolithic and Bronze Age*, London.
- Burchard B.
1997 *Kultura pucharów lejkowatych*, (w:) K. Tunia (red.), *Z archeologii Małopolski. Historia i stan badań zachodniomałopolskiej wyżyny lessowej*, Kraków, 123-143.
- Chmielewski W.
1952 *Zagadnienie grobowców kujawskich w świetle ostatnich badań*, Łódź.
- Clark J.D.G.
1957 *Europa przedhistoryczna. Podstawy gospodarcze*, Warszawa.
- Czerniak L.
1994 *Wczesny i środkowy okres neolitu na Kujawach, 5400-3650 p.n.e.*, Poznań.
- Furmanek M.
2008 Recenzja pracy: Jerzy Libera i Krzysztof Tunia (red.), *Idea megalityczna...*, *Lublin-Kraków 2006...*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 60, 407-426.
- Gorczyca P.
2005 *Kleczeńska enklawa grobowców kujawskich. Zarys problemu*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 13/14, 117-132.
- Gurtowski P.
1987 *Cmentarzysko ludności kultury pucharów lejkowatych w miejscowości Małe Czyste, gm. Stolno*, (w:) T. Wiślański (red.), *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej. Materiały z międzynarodowego sympozjum, Toruń 11-13 X 1986*, Toruń, 175-185.
- Jankowska D.
2005 *O pochodzeniu pomorskich grobowców bezkomorowych kultury pucharów lejkowatych*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 13/14, s. 133-145.
- Jązdżewski K.
1970a *Związki grobowców kujawskich w Polsce z grobami megalitycznymi w Niemczech północnych*,

- w Danii i krajach zachodnioeuropejskich, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, t. 17, 15-48.
- 1970b *Wzajemny stosunek do siebie elementów północnych, południowych i zachodnich w obrębie kultury pucharów lejkowatych*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, t. 17, 49-76.
- Kaczanowska M.
1997 *Kultury cyklu wstęgowego*, (w:) K. Tunia (red.), *Z archeologii Małopolski. Historia i stan badań zachodniomałopolskiej wyżyny lessowej*, Kraków, 109-121.
- Kapica Z.
1986 *Identyfikacja antropologiczna pochówków z osady kultury pucharów lejkowatych (KPL) w Sarnowie (stan. 1A), woj. wrocławskie*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 38, 91-107.
- Kobusiewicz M., Kurnatowski S. (red.)
2000 *Archeologia i prehistoria polska w ostatnim półwieczu*, Poznań.
- Koch E.
1998 *Neolithic Bog Pots from Zealand, Møn, Lolland and Falster*, „Nordiske Fortidsminder”, Serie B, t. 16, København.
- Kowalski A.P.
1994 *Próba relatywizacji zagadnień gospodarczych neolitu do hipotetycznych reguł kulturowych w społecznościach wczesnotradycyjnych*, (w:) L. Czerniak (red.), *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej*, Grudziądz, 7-20.
- Kozłowski L.
1921 *Groby megalityczne na wschód od Odry*, „Prace i Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”, t. 2, 1-63.
- Kruk J., Milisauskas S.
1985 *Bronocice. Osiedle obronne ludności kultury lubelsko-wołyńskiej (2800-2700 lat p.n.e.)*, Wrocław.
- Krzak Z.
1994 *Megalithy Europy*, Warszawa.
- Kukawka S., Wawrzykowska B.
1990 *Małe Czyste, gmina Stolno, województwo toruńskie, stanowisko 20, grób 88*, (w:) D. Jankowska (red.), *Z badań nad chronologią absolutną stanowisk neolitycznych z ziemi chełmińskiej*, Toruń, 40-44.
- Kulczycka-Leciejewiczowa A.
2008 Recenzja pracy: *Idea megalityczna...*, red. J. Libera, K. Tunia, Lublin – Kraków 2006..., „Przegląd Archeologiczny”, t. 56, 147-164.
- Lech J.
1997 *Archeologia z zachodniomałopolską wyżyną lessową w tle: historia – stan dzisiejszy – perspektywy*, (w:) K. Tunia (red.), *Z archeologii Małopolski. Historia i stan badań zachodniomałopolskiej wyżyny lessowej*, Kraków, 511-541.
- Lech J. (red.)
2007 *Pół wieku z dziejów archeologii polskiej (1939-1989)*, Warszawa.
- MacKie E.
1977 *The Megalith Builders*, Oxford.
- Młynarczyk H.
1982 *Materiały krzemienne z grobowców kujawskich w Sarnowie, Gaju, Leśniczówce i Wietrzychowicach*, „Światowit”, t. 35, 55-93.
- North J.
1996 *Stonehenge. Neolithic Man and Cosmos*, London.
- Pałubicka A., Tabaczyński S.
1986 *Spółczesność i kultura, jako przedmiot badań archeologicznych*, (w:) W. Hensel, G. Donato, S. Tabaczyński (red.), *Teoria i praktyka badań archeologicznych, t. 1. Przesłanki metodologiczne*, Warszawa, 57-183.
- Pelisiak A.
1991 *Kultura pucharów lejkowatych w dorzeczu Grabli: terytorium wykorzystywane przez osadę*, „Archeologia Polski”, t. 36, 73-92.
2003 *Osadnictwo. Gospodarka. Społeczność. Studia nad kulturą pucharów lejkowatych na Niżu Polskim*, Rzeszów.
- Piotrowska D.
1990 Recenzja pracy: Janusz Kruk, Sarunas Milisauskas, *Bronocice. A Fortified Settlement of the Lublin-Volhynian Culture (2800-2700 B.C.)...*, Wrocław 1985..., „Archeologia Polona”, t. 28, 216-223.
2000 *Krzemienie w grobach z półpopielnicowych: przypadek czy rytuał?*, (w:) B. Gediga, D. Piotrowska (red.), *Kultura symboliczna kręgu półpopielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*, „Prace Komisji Archeologicznej Oddziału PAN we Wrocławiu” nr 13, „Biskupińskie Prace Archeologiczne” nr 1, Warszawa, 293-331.
- Renfrew C.
1973a *Before Civilization. The Radiocarbon Revolution and Prehistoric Europe*, London.
1973b *Monuments, Mobilization and Social Organization in Neolithic Wessex*, (w:) C. Renfrew (red.), *The Explanation of Culture Change: models in prehistory*, London, 539-558.
- Rudgley R.
2002 *Alchemia kultury. Od opium do kawy*, przeł. E. Klekot, Warszawa.
- Rzepecki S.
2004 *Spółczesności środkowoneolitycznej kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, Poznań.
- Sherratt A.G.
1979 *Problems in European Archaeology*, (w:) *Analytical Archaeologist. Collected Papers of David L. Clarke*, London, 193-206.
1991 *Sacred and Profane Substances: The Ritual Use of Narcotics in Later Neolithic Europe*, (w:) P. Garwood, D. Jennings, R. Skeates, J. Tom (red.),

- Sacred and Profane: Proceedings of a Conference on Archaeology, Ritual and Religion*, „Oxford University Committee for Archaeology Monographs”, t. 32, 50-64.
- Tilley C.
1994 *A Phenomenology of Landscape: Place, Paths and Monuments*, Oxford.
2003 *An ethnography of the Neolithic. Early prehistoric in southern Scandinavia*, Cambridge.
- Thom A.
1967 *Megalithic sites in Britain*, Oxford.
- Thomas J.
1996 *Time, Culture and Identity. An interpretive archaeology*, London.
- Topolski J.
1997 *Historia i archeologia wobec nowych wyzwań filozoficznych*, (w:) J. Ostojca-Zagórski (red.), *Jakiej archeologii potrzebuje współczesna humanistyka?*, Poznań, 132-140.
- Tunia K.
1996 *Ogólnopolska konferencja archeologiczna Słownik '96*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 48, 169-180.
- Tunia K. (red.)
1997 *Z archeologii Małopolski. Historia i stan badań zachodniomałopolskiej wyżyny lessowej*, Kraków.
- Whittle A.
1996 *Europe in the Neolithic. The creation of New Worlds*, Cambridge.
- Wierzbicki J.
1999 *Łupawski mikroregion osadniczy ludności kultury pucharów lejkowatych*, Poznań.
2006 *Idea megalityczna między pradoliną Noteci a Morzem Bałtyckim*, (w:) H. Machajewski, J. Rola (red.), *Pradolina Noteci na tle pradziejowych i wczesnośredniowiecznych szlaków handlowych*, Poznań, 87-106.
- Woźny J.
1996 *Symbolika wody w pradziejach Polski*, Bydgoszcz.

TOMBS OF THE FUNNELBEAKER CULTURE FROM THE PERSPECTIVE OF POLISH NEOLITHIC ARCHAEOLOGY

SUMMARY

In 2006, a book entitled *Idea megalityczna w obrzędzie pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych (The Megalithic Idea in Funeral Rites of the Funnelbeaker Culture)* was published in Poland. The book contains a set of papers presented in 2002 at a conference in Igołomia near Kraków. It was edited by Jerzy Libera and Krzysztof Tunia (2006). In the paper, the author critically assesses the conception of research on the long barrows which dominates the book. The entire book is the subject of his commentary and 12 out of 28 papers contained in the book are examined in more detail. The papers focused on descriptions of forms of tombs and burials have been omitted.

The remarks presented in the article concern the papers about: 1) the long barrows of the TRB community in different regions of the Oder and the Vistula basins; 2) attempts at interpretation of the tradition of monumental tomb building.

A good deal of attention was given to the critical opinion of the suggestion, made by A. Pelisiak, of a new under-

standing of the Funnelbeaker culture's long barrows. According to that author, construction methods and elements of construction of the long barrows reflect zones of economic activities of communities inhabiting a specific geographical area. Suggestions made by R. Zych should be equally critically assessed. She considers "megaliths" to be evidence of the existence of hierarchical social divisions among the communities of the Funnelbeaker culture. According to R. Zych, elites of the TRB simply forced their tribespeople to build monumental tombs. The conceptions proposed by the majority of Polish researchers of the megalithic idea are characterized by a poor knowledge of Western European works on megaliths and their various meanings among prehistoric communities. The author of the paper considers explanations referring to a movement known as landscape phenomenology to be especially interesting (Tilley 1994; 2003).

Translation: Aneta Ziółkowska

Adres Autora:

Mgr Kamil Adamczak
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Al. Solidarności 105
00-140 Warszawa
kamil.adamczak@gazeta.pl

